

Mr. sc. Amel Alić

TRANSFORMACIJA OBITELJSKIH ODNOSA I ETNOGRAFIJE DJETINJSTVA

Sažetak

Kao prva instanca odgajanja i socijaliziranja, obitelj je i prvo i najvažnije predvorje sistema vrijednosti koji će pojedinac usvojiti i živjeti. Dakle, o bilo kojim sociokulturalnim i sociopedagoškim obilježjima života govorili, obitelj je prvo mjesto u kojem se nagoni transformiraju i putem različitih socio-psiho-pedagoško-kulturnih utjecaja ugrađuju u kasniju formiranu, zrelu i odraslu ličnost. Tako se od prvih dana života, posredstvom roditelja ili staratelja, urođeni nagoni i potrebe oplemenjuju i upotpunjuju usvajanjem kulturnih standarda na osnovu kojih se artikulira udovoljenje potreba, ali i ugrađuju stavovi prema poželjnijim i vrednijim upadljivostima, što će poslužiti za osnovu na koju se vremenom definitivno nadograđuju specifične vrijednosne orijentacije svake ličnosti. Obitelj je mjesto ispreplitanja subjektivno i objektivno važećih vrednota, pa se, prema Allportu (1991), složenost motivacionog sistema razvijene ličnosti ogleda i u potrebi izgrađivanja vlastitog vrijednosnog sistema kao kriterija za selekciju potreba.

Trendovi mijenjanja obitelji upravo su zato važni – praćenjem statističkih pokazatelja o obitelji dobija se jasnija slika o slabostima i snagama savremene obitelji (moguće i u odnosu na nekadašnju ili tradicionalnu), te se na taj način uviđa u kojoj mjeri se može očekivati kvalitet prijenosa i usvajanja vrijednosti i sociokulturnih normi u obitelji. Ako su se obitelj, njena unutarnja dinamika, odnos prema vanjskom svijetu, ali i vanjskog svijeta prema obitelji, značajno promijenili, tada će se i transformiranje nagonske osnove individue u obitelji odvijati na bitno drugačiji način.

Koja su to obilježja savremenog djetinjstva i kakvi se problemi mogu prepoznati u ponašanju mladih generacija danas, razumijevajući

promjene nastale u prostoru definiranja obitelji, pokušat ćemo problematizirati u tri slike aktuelnog karaktera odrastanja. Iščezava li tradicionalna slika djetinjstva?

Ključni pojmovi: obitelj, roditeljstvo, etnografija djetinjstva, ideologija djetinjstva, položaj djeteta

Međugeneracijske napetosti – od infanticida do permisivnosti

Istorija djetinjstva – to je košmarni san iz kojeg smo tek nedavno počeli da se budimo. Što dublje ideš u istoriju, sve je niži nivo brige o djeci, sve češće djecu ubijaju, bacaju, tuku, terorisu i siluju...

L. Demoz, "Evolucija djetinjstva" (Kon, 1991., str. 273.)

U svojoj knjizi „Kultura i dete“ Kon postavlja pitanje: „Šta je stimulisalo ljude da rađaju i odgajaju djecu?“ (Kon, 1991., str.

270.) Nastojeći odgovoriti na ovo, nimalo neumjesno, pitanje, Kon polazi od Darskijevih ideja o postojanju svojevrsne „potrebe za roditeljstvom“, „potrebe za očinstvom“, „potrebe za materinstvom“ i, naposljetku, naprosto, „potrebe za djecom“. Taj će sadržaj potrebe Antonov, prema Konu, definirati kao

„socijalno-psihološku karakteristiku socijalizovane

individue, koja se ispoljava u činjenici da individua bez djece i njihovog odgovarajućeg broja ima probleme kao ličnost“. Ovu tezu će Kon dopuniti Darskijevim mišljenjem kako su „deca potrebna za zadovoljavanje jedne, istina vrlo važne potrebe – da se ima objekat altruističke brige i staranja, potrebe da se čovek oseća lično neophodnim i korisnim u pružanju ljubavi i brige“. Iako se u ovim iskazima jasno vide prilično egocentrična pojašnjenja potrebe za djecom, ona u sebi nose i dozu altruističke i vrijednosne nakane – imati djecu i davati ljubav i pažnju daje smisao životu, ali i vrijednosno uzdiže ljudski život.

Ipak, nisu rijetki podaci koji natalitet u jednom vremenu povezuju sa ekonomskom *isplativošću* rađanja djece. Rađanje potomaka omogućavalo je zaposlenje većeg broja radnika u poljoprivredi i zanatskim poslovima, a udajom kćerke se u velikom

broju kultura dobijao otkup. Istina, takvi zaključci će po pravilu tražiti potvrde etnografskih studija, a one, prema Konu, govore o značajnim sociohistorijskim i međukulturnim razlikama u hijerarhiji roditeljskih vrijednosti i odnosu prema rađanju djece, te šta od djece očekivati i tražiti tokom života.¹ Koliko je pitanje definiranja djeteta, djetinjstva i obitelji važno, govori i činjenica da se, u odnosu na drevno društvo, u današnjem djeca ne rađaju iz takvih pobuda, te da se ne koriste za rad na njivi, industriji ili u zanatstvu, već da se socijalna i emotivna dimenzija odnosa iskazuje kroz povećanu brigu za njihov rast i razvoj, slanje u obdaništa, finansiranje školovanja i nastojanje da se ostvare cjeloživotni bliski odnosi.

Pitanje odnosa prema djeci aktuelno je još od drevnih naroda. Selektivnost u izboru djece koja zavređuju odgoj i obuku primjenjivali su još antički Grci: Aristotel je opravdao i smatrao pravičnom odluku da se niti jedno “nakazno” dijete ne hrani; Seneka je opravdavao zahtjeve da se slaba i “nakazna” djeca utope, a Hipokrat je raspravljao sa Soranom Efeskim o tome kakva trebaju da budu novorođenčad koja „zaslužuju“ odgoj i podizanje. Infanticid će kroz dugi i mračni dio ljudskog postojanja biti uvriježena praksa u mnogim društvima, a tvrdi se kako će zvanično biti proglašen zločinom tek za vrijeme cara Konstantina, 318. godine.

U starom Japanu se ubistvo novorođenčeta označavalo riječju “kaesu”, ili “modusu” – poslati natrag, za razliku od riječi “korusu” – ubistvo, što se odnosilo samo na odrasle, dok je kod predislamskih Arapa praksa zakopavanja ženske djece u pijesak definitivno dokinuta tek objavom islama i dolaskom poslanika Muhammeda, s.a.v.s.

No, i nakon prekida sa praksom infanticida, proteći će stoljeća dok se odnos prema djeci nije počeo iskazivati i propitivati na bitno drugačiji način. O kako mučnim vremenima i položaju djeteta i djetinjstva se radilo najslikovitije govore i dva, u historiji pedagogije vrlo značajna, imena: Montenj i Ruso. Naime, Montenj će ostati upamćen kao pedagog koji u svojim „Opitima“ piše: „Ja sam i sam izgubio dvoje ili troje djece (??, op. A.A.), istina, dok su

¹ Takva istraživanja, zasnovana na prikupljenim podacima o 99 društava, pokazala su da je vjerovatnoća infanticida u društvima lovaca, sakupljača i ribolovaca gotovo sedam puta veća nego kod stočarskih i zemljoradničkih plemena (Kon, 1991., str. 272.)

još bila sasvim mala, i, ako ne bez izvesne žalosti a ono u svakom slučaju bez roptanja.“ Na drugoj strani, Ruso, za koga se kaže da je utemeljivač ideje o roditeljskoj ljubavi, vlastitu djecu, iz braka sa stalnom prijateljicom Terezom, povjerio je na odgoj sirotištu.

Kon će, pozivajući se na Demoza, razvrstati historijske promjene, evoluciju i kontinuum odnosa generacija u nekoliko važnih teza:

1. evolucija uzajamnih odnosa između roditelja i djece je nezavisan izvor historijske promjene (sposobnosti pokoljenja roditelja da se vraćaju (regresiraju) na psihički uzrast svoje djece i rješavaju probleme bolje nego što su to činili za vrijeme svog djetinjstva);
2. generacijski pritisak – potreba odraslog da se vrati na ranije etape svog razvoja i djece da ostvare kontakt s odraslima;
3. historijski odnos između generacija svjedoči sve bliskiji odnos između odraslih i djece;
4. što se više ide u prošlost sve su manje efikasni načini rješavanja potreba djece;
5. kultura se začinje zabranom incesta – kroz uski lijevjak djetinjstva prenose se, transgeneracijski, vrijednosti i norme – čim dođe do promjene u doživljavanju djece, iščezavaju, u vezi s tim, i dotadašnje karakteristike kulture.

Demoz će, tako, cijelu historiju djetinjstva podijeliti na šest perioda:

1. **infanticidni** stil (do 4. st. n. e.): većinu kultura karakterizira dozvola ubijanja djece pod određenim uvjetima; dijete je vrlo često puki objekt koji zauzima centralno mjesto u kultovima žrtvovanja;
2. **odbacujući** stil (4.-13. st.) karakterizira: nastojanje roditelja da odustanu od djeteta i da se oslobode njegovog prisustva. Dojenčad se prepuštaju na brigu dojiljama, odvođe u manastire, ili se bez ikakvog tješnjeg emocionalnog odnosa drže u domaćinstvu;
3. **ambivalentni** stil (14.-17. st.): osporavanje djetetovog duhovnog postojanja, modeliranje karaktera, „istjerivanje samovolje“;
4. **dominirajući** stil (18. st.) donosi značajne promjene: dijete više nije opasno biće, promovira se treniranje

volje, želja za kontrolom tijela, volje i misli, što u konačnici pojačava sukobe između roditelja i djece;

5. pojavom **socijalizirajućeg** stila (19. st., do sredine 20. st.) afirmiraju se ideje: kanaliziranja impulsa, bihevioristički pristup, sociološki funkcionalizam, dijete je još uvijek objekt, ali ne i subjekt socijalizacije. Rađa se ideja da reformacija društva počinje preko djece (i sa djecom);
6. u etapi **permisivnog** stila, centralni pojmovi su: pomoć, konsultant-klijent, brisanje granica između generacija, iščezavanje autoriteta, zagovara se upotreba „ja“ umjesto „ti“ poruka u komunikaciji između roditelja i djece,² nestanak dužnosti transgeneracijskog prijenosa vrijednosti, ljubav koja je do tada predstavljala prijetnju sada poprima suštinski značaj...³

Ipak, da li je polovinom 20. stoljeća, sa otvaranjem procesa permisivnosti u odnosu između generacija, definitivno završena duga i mračna epoha brisanja djetinjstva?⁴ Ili se na taj način, kroz nikada do kraja uspješno razriješen odnos između generacija, samo

² Parent Effectiveness Training (T. Gordon)

³ Vederil (2005.) zapaža kako će se prijelomni period za bitno drugačiji odnos prema djetetu i djetinjstvu desiti tek u prvoj polovini 20. stoljeća. Kakvih je sve pokušaja da se dijete odgoji i disciplinira do tada bilo, Vederil prepoznaje u nekoliko značajnih primjera:

- John B. Watson (1928.) objavljuje knjigu „Psihološko staranje o odojčetu i djetetu“, u kojoj energično tvrdi da roditelj treba direktno i manipulativno nadzirati okruženje djece.
- Freudova analiza Schroeberovih „Memoara“ (duhovna preteča nacizma) ukazuje na Schroeberovo zagovaranje ozbiljne emocionalne i tjelesne obuke prvih godina života, preporuku korištenja čudnih naprava za uspravno držanje djece čak i u snu, rukovanje nakon kažnjavanja i slično
- J. Baker (1920.) u „Zdravim bebama“ piše kako se ne treba igrati s djecom do 6 mjeseci kako ona ne bi postala nervozna i razdražljiva, roditeljima preporučuje klistiranje djece, pravdajući to sve motom: „čistoća je pola zdravlja“, i slično.

⁴ Kada je u pitanju epoha dominacije permisivnog odnosa prema djeci i djetinjstvu, valja imati na umu kako brojna savremena društva još uvijek nisu niti blizu ovog razvojnog stadija, te se može kazati kako i dalje pripadaju ranijim fazama. To potvrđuje „crna statistika“ i podaci poput onih da oko 100 miliona djece danas živi lišeno roditeljskog staranja (UNICEF, 2000.); ratovi, kao neizostavna odrednica čovjekovog ponašanja, vođeni širom svijeta u proteklih deset godina odnijeli su oko 2 miliona dječijih života, uz to je 12 miliona djece na taj način postalo beskućnicima, dok je 6 miliona njih tako povrijeđeno i trajno onesposobljeno za normalan život (UNICEF, 2001.) itd.

potvrdila Legrandova (1995.) teza o čovjeku kao neostvarenom i nedovršenom projektu?

Richard Wall (2001.) ističe kako će obitelj tokom stoljeća u evropskim okvirima doživjeti brojne i, često, dramatične promjene, razvijajući se uporedo sa takvim društvenim

promjenama.⁵ Vederil (2005.) će, isto kao i Wall, zapaziti kako su, poput žena, djeca u srednjevjekovnoj Evropi bila lica u čije ime je uvijek govorio neko drugi. Potvrdu za ovu konstataciju moguće je naći i u umjetnosti, budući da se portreti djece na umjetničkim slikama pojavljuju tek u 12. stoljeću, a slike na kalendarima tek 16. stoljeću. Danas je cjelokupna stvarnost, nasuprot ovoj srednjevjekovno evropskoj, više nego pedocentrična, ali je, čini se, taj dramatični zaokret sa sobom donio i brojne neželjene efekte tretiranja i uplitanja u prostor djetinjstva.⁶ Istovremeno, pojam privatnosti obitelji nije postojao, jer se život odvijao u socijalnom ambijentu u kojem je negirano postojanje bilo kakvog privatnog prostora. Djeca su, uglavnom, predavana na brigu drugim osobama i obiteljima radi angažiranja na poslovima šegrta ili obavljanja uslužnih obaveza u velikim i bogatim domaćinstvima. I Wall i Vederil se slažu kako su se obiteljske vrijednosti i iskustva prenosili s generacije na generaciju kroz svakodnevno učešće u životu i obavezama odraslih. Djeca su uvedena u kulturu i socijalni život kontaktirajući sa velikim brojem odraslih ljudi bez nekog posebnog nadzora ili brige roditelja. Djeca su u evropskom srednjevjekovnom miljeu poučavana strogim pravilima ponašanja: zajednički obroci su bili posebnom ceremonijom, vrlo prigodnom

⁵ Vrlo preglednu analizu stanja i razvoja evropske obitelji moguće naći u: Wall, R. (2001.), *The Transformation of the European Family Across the Centuries*, u: Wall, R., Harevem, T.K., Ehmer, J. (2001.), *Family History Revisited*, Newark: University of Delaware Press, str. 217-253.

⁶ U nekim razvijenijim društvima, poput Španije i Italije, već se zakonski regulira zabrana korištenja djece i dječijih likova u cilju reklamiranja proizvoda. U svijetu se, tako, sve glasnije govori o otvorenoj zloupotrebi djece u marketinške svrhe, te ukazuje kako je i danas dijete, poput onog srednjovjekovnog, ugroženo i zloupotrijebljeno.

za prijenos vrijednosti, tokom kojih se posebna pažnja posvećivala ponašanju, a u javnom životu su grube riječi i negativne emocije morale biti inhibirane, budući da se dijete stalno kretalo u složenoj mreži socijalne interakcije prilagođene isključivo odraslima.⁷ Prema Vederilu, tokom 15. i 16. stoljeća se, bar u obiteljima srednjih i viših socijalnih slojeva, počinju dešavati promjene. Tada se sistem šegrtovanja u većini evropskih društava zamjenjuje školovanjem, a ulogu odgajanja i socijaliziranja sve više preuzimaju škole i tadašnji pedagozi. Dešava se sve veća zainteresiranost roditelja za djecu, premda se u tadašnjim uputstvima roditeljima savjetuju, doduše mnogo sistematičnije i preciznije, upute o postupanju prema djeci, koje su uključivale savjete za situacije u kojima dijete treba kazniti, učiti slova i slično. Po prvi put se priznaje priroda nečega što će se kasnije razviti u prirodu moderne obitelji, što dopušta početkom 18. stoljeća postepeno distanciranje obitelji od društva i osvajanje prostora privatnosti.⁸ Povlačenjem od društva, mnogi aspekti obiteljskog života poprimaju bitno drugačije forme, zbog čega će se tadašnji čovjek „početi osjećati mnogo prijatnije kod kuće“ (Vederil, 2005., str. 167.). U Velikoj Britaniji djeca će biti, po prvi put, zaštićena zakonom iz 1890. godine, kada se definitivno ukida kazna zatvora koja se mogla izricati djeci.

Potpuna zainteresiranost za dječiji razvoj, unatoč zastrašujućim receptima izvjesnog dr. Schroebera (koji će biti označen kao duhovna preteča nacizma u Njemačkoj), Johna Wattsona i Josefina Baker, pored otvaranja nove epohe podrazumijevat će i prve ozbiljnije zahtjeve koji se stavljaju pred roditelje. Suština promjene najizraženije će se vidjeti u pozadini zahtjeva za podizanje „savršenog djeteta“ – odgajanje takvog djeteta zahtijevat će i razvoj „savršenih roditelja“. U takve imperativne savršeno će se uklopiti Lamarkova teza o nasljeđivanju osobina, zbog čega se mnogim potencijalno „nesavršenim“

⁷ U dijelu razmatranja stanja u srednjovjekovnoj evropskoj obitelji neophodno je povući paralelu sa etnografskim nalazima domorodačkih društava koje nude Margaret Mead, Kardiner, Linton, Levi-Stross, ali i opisima tradicionalne bosanskohercegovačke obitelji iz studija Vere Erlich, Antuna Hangija ili Tone Bringa.

⁸ Ovdje treba naglasiti kako navedene promjene nisu zahvatile sva društva i sve obitelji istovremeno – naprotiv, većina formi funkcioniranja obitelji nižih društvenih slojeva odražavat će srednjovjekovnu tradiciju unutarobiteljskih odnosa.

roditeljima (uslijed smanjenih mentalnih, fizičkih, emocionalnih i moralnih kapaciteta) neće ni predlagati roditeljstvo. Promjena karaktera odnosa prema vlastitoj djeci postepeno će mijenjati i društvo po principu: „novo dijete“-„novi roditelji“ – nove generacije-novo društvo.

Pogibeljni kolektivni eksperimenti sa fašizmom i socijalizmom probudit će i reakcije, poput one Alexandera Neilla⁹ (škola Sumerhill), Marie Montessori, Wilhelma Reicha (antiautoritarno raspoloženje), te mnogih drugih, sve do pedesetih i šezdesetih godina 20. stoljeća, kada definitivno počinje potpuna liberalizacija i zagovaranje permisivnih odnosa između generacija.

Premda će se između dva potpuno oprečna stanovišta o podizanju djece – na jednoj autoritarni, strogi i restriktivni, te, na drugoj, permisivni, liberalni i slobodni (nerijetko bez reda) - razviti i brojni egalitarni, demokratski i autoritarvni koncepti, neki istraživači tokom šezdestih godina prošlog stoljeća zapaziti će potpunu zbunjenost roditelja kada novi pokreti i omladinski bunt protiv svakog dotadašnjeg poretka, u Evropi i SAD, počnu manifestirati bitno drugačije rezultate od očekivanih.

Za razmatrani problem koji se tiče promjene odnosa roditelj-dijete i mogućnosti prijenosa vrijednosti posebno će biti važna pojava Thomasa Gordona i sličnih autora, koji odbacuju koncept roditeljske moći, autoriteta, utjecaja i dominacije uloga. Princip autoritarnosti moguć je samo do trenutka kada djeca fizički ne sustignu roditelje, pa se otvara polje pretresanja najboljih interesa djeteta, ko treba odlučivati šta je u interesu djeteta, te kako ostvariti najplodotvorniju međugeneracijsku komunikaciju. Iako promjena pozicije moći i pokušaj da se situira u područje autoritativnosti, egalitarizacije i demokratskog dogovaranja donosi mnoštvo pozitivnih promjena, to će za posljedicu imati definitivno dokidanje tradicionalnog odnosa roditelj-dijete, koji se više neće formulirati na osnovu stare strukture moći, već na relaciji konsultant-klijent (Vederil, 2005.). U novoj ulozi roditelj će kao konsultant, prema Gordonu (1998.), morati bdjeti nad „ja“ i „ti“ porukama, obuzdavati želju za nadzorom i kontrolom, te voditi računa da ne

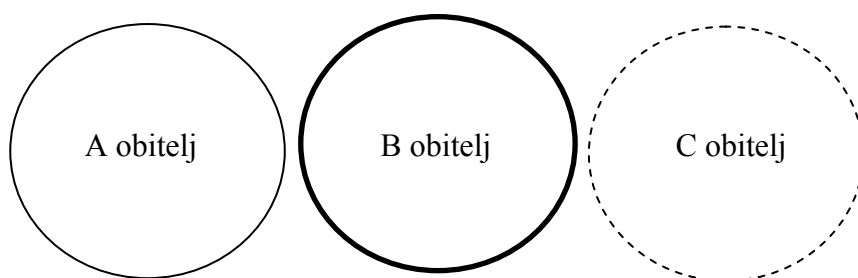
⁹ „Pretjerano izražena agresivnost koju uočavamo kod neslobodne dece predstavlja bunt protiv mržnje koji su drugi ispoljili prema njima“ kaže Neil (1998., str.36.), dodajući: „Trebalo da dozvolimo deci da budu ono što jesu. Zato treba da odbacimo ovu disciplinu, svako usmeravanje, sugestiju, moralnu obuku, religiozno upućivanje...“

bude „otpušten kao roditelj“. Roditelji postaju krivi zbog agresivnog nametanja, pa će pozicija konsultanta samo nuditi informaciju, a pozicija klijenta će težište odgovornosti prebacivati na dijete, jer klijent ne mora, ako neće, prihvatiti savjet, s tim da će sam biti odgovoran za eventualne posljedice. Obilježja novog diskursa sjajno su prepoznata kroz pojmove: „pedagogija bijelih rukavica“, „zaslađene disciplinske direktive“, ili „pedagogija odgojne diplomatije“ (Slatina, 2005., str. 291.), te u zanimljivom istraživanju Hoffmana (2007.) o ideologiji savremenog djetinjstva u Sjedinjenim Američkim Državama. Dok Slatina primjećuje prikrivene oblike vođenja, koji se sada iz imperativnog glagolskog oblika prerađavaju u izjavni ili upitni oblik, te se drugo lice jednine zamjenjuje prvim licem množine, Hoffman današnju ideologiju djetinjstva promatra kroz politiku i strategiju podizanja djece koja ne mora uvijek za posljedicu imati zaštitu djece i njihov pravilan razvoj. Ometajućom atribucijom uvodi se praksa etiketiranja dječijih emocija umjesto djeteta, dijete se usmjerava da prati interpretaciju odraslih o emociji, pri čemu se javlja fenomen neautentičnosti u identificiranju stvarnih emocionalnih stanja (Hoffman, 2007., str. 198-199.). Roditelji će tako, zbunjeni novom definicijom roditeljske uloge, skućeni u skafander konsultanta, ali i zahtjevima „odgojne diplomatije“, nerijetko morati prenebregnuti pitanje emocionalne zrelosti djeteta da donosi vlastite odluke, pogotovo u fazi razrješavanja krize identiteta, što će za posljedicu imati i postepeno gašenje dužnosti „prijenosa kulturnog naslijeđa, s ciljem da se kod dece razvije želja da se uključe u život zajednice i da budu korisni“ (Vederil, 2005., str. 183.). Ovo će otvoriti novu fazu koju već živimo: nejasno definirani odnosi između prava i obaveza, te slobode i reda, ukazuju na potpuno drugačiji pol odnosa roditelja i djece, te potpuno novi društveni koncept.

Naravno da prethodni navodi nisu usmjereni ka kritici ideja Thomasa Gordona. Naprotiv, njegove ideje su pokušaj da se prevlada jedan opći trend krize i urušavanja autoriteta, te ga, kao takvog, treba shvatati kao glas jednog vremena, sliku stvarnih međugeneracijskih odnosa koji karakteriziraju savremena društva. Ova će slika postati ofanzivnom i opasnom tek u pokušajima da se otpor ka autoritetu, kao prirodna tendencija adolescencije, uobličiti u čitavu odgojno-obrazovnu filozofiju čije je utjecaje moguće prepoznati ne samo po pitanju definiranja autoriteta, slobode, prava i obaveza, već i u dodatnoj destabilizaciji mlade ličnosti kroz ofanzivno odobravanje seksualnih sloboda, srozavanje ženske

ljepote na marketinški proizvod, odobravanje homoseksualnih sloboda i narušavanje prostora privatnosti koja mora biti osigurana mladima u fazi kasne adolescencije i premoštavanju konfuzije identiteta.¹⁰ Ovako se djeca u gotovo istoj fazi odrastanja kao i u srednjevjekovnoj Evropi odvajaju od roditeljskog utjecaja, pri čemu izražena većina roditelja priznaje zbunjenost i nedovoljnu pripremljenost za poziciju koja oslikava savremeno roditeljstvo. Uvedemo li u brojne utjecaje i one medijske, situacija po obitelj postaje sve zamršenija.

Uz unutarobiteljske odnose, ideologiju (Hoffman) i etnografiju (Kon) djetinjstva nužno je promatrati i kroz cijeli set vanobiteljskih utjecaja. Zato će slikoviti prikaz zaštitnih membrana (Pašalić-Kreso, 2004., str. 61.) oko obitelji - demonstriran na primjeru tri tipa obitelji: obitelji sa normalnom jačinom zaštitnog obruča, obitelj sa prejakim sigurnosnim obručem, te obitelj sa slabim i iskidanim sigurnosnim obručem (slika 3) - u kontekstu odgovora i izazova kojima je izložena savremena obitelj dobiti na posebnom značaju.

Shema 1. *Tri forme obiteljskog zaštitnog obruča*
(prema: Pašalić-Kreso, 2004., str. 61.)

Na prikazanoj slici vidljivo je da tip A obitelji posjeduje normalan zaštitni obruč, koji amortizira sve vanjske utjecaje, štiti obitelj i njezine članove od štetnih, zatvarajući se prema

¹⁰ Bilo bi zanimljivo vidjeti kojeg bi roditelja obradovala, ili možda ostavila ravnodušnim, činjenica da, prema izvještaju Službe za proučavanje ponašanja u Velikoj Britaniji, svaka pedeseta petnaestogodišnjakinja zatrudni jer seksualna aktivnost među mladima nekontrolirano raste. Tokom osamdesetih godina, oko 25% djevojaka u dobi od 16 godina izjavljivalo je da su seksualno aktivne, dok su istraživanja iste službe tokom devedestih godina pokazala skok na 40 do 50% mladih istog uzrasta koji priznaju seksualnu aktivnost. (Vederil, 2005., str. 223.)

negativnim utjecajima. Tip B obitelji ima prejak sigurnosni obruč, pa njezini članovi na ovaj način žele zaštititi unutarobiteljske vrijednosti od svih vrijednosti koje dolaze izvana, a u sukobu su sa obiteljskim. Treći, C-tip obitelji ima slab i iskidan obiteljski omotač, zbog čega su takva obitelj i njezini članovi na svojevrsnoj vjetrometini različitih vanjskih utjecaja. Pitanje koje se postavlja pred savremenu obitelj je ne samo kako polupropusno urediti ovu obiteljsku membranu već i koje nove membrane kao filtere uvesti unutar obitelji, budući da u vremenu medija i hipertekstualnosti teško da se vanjski utjecaji mogu odvojiti od unutarnjih. Tako se još jednom otvara pitanje djeteta i djetinjstva kao vrijednosti u kontekstu obitelji. Obitelj će, kao zaokružena vrednosna cjelina, takvom biti samo kada se pojmovi poput očinstva, majčinstva, djeteta, autoriteta, ravnopravnosti i obiteljskog života bezrezervno promoviraju i uvažavaju kao vrijednosti. Pucanje jedne od karika u tom lancu ima za posljedicu kolaps, ili bar krizu, cjelokupnog obiteljskog vrednosnog sistema.

Tri slike savremenog odrastanja - iščezavanje djetinjstva?

Nejasno je trebamo li biti ponosni na tu činjenicu ili ne, ali to se mora priznati – definitivno pripadamo generaciji koja je, kao ni jedna generacija prije, izložena najvećim i najburnijim promjenama u ljudskoj historiji uopće. Tek podsjećanja radi: prije samo deceniju i po, nije bilo CD i DVD playera, mobitela, interneta (i čega još sve ne?), a ako je i bilo kompjutera, oni su za ove današnje predstavljali tek šalu. Oni koji pamte takva vremena možda još čuvaju sjećanje na neko drugačije odrastanje. Današnji teenageri, pak, ne dijele iskustvo takvih vremena, pa, shodno tome, treba uvažiti i nove okolnosti stvarnosti kojom su okruženi i stvarnosti u kojoj se oni formiraju u buduće odrasle osobe. Složit ćemo se da smo svi toga svjesni. No, ne dešava li nam se prečesto (i svakodnevno) da to zaboravljamo u pokušaju da razumijemo nove zakonitosti odrastanja današnjih najmlađih uzrasta?

Kakvo je savremeno djetinjstvo i kakvi se problemi mogu prepoznati u ponašanju mladih generacija danas, razumijevajući ove promjene, pokušat ćemo problematizirati u tri slike današnjeg karaktera odrastanja. Da li je stara dilema oko postupaka i puteva uspješnog prijenosa vrijednosti na mlađe generacije dodatno usložnjena i kroz nove obiteljske članove, zapravo roditeljske takmace? Iščezava li tradicionalna slika djetinjstva?

Slika prva – Pomjerena granica zrelosti

„U fizičkom smislu oni se doimaju odraslim, ali su mentalno i emocionalno još uvijek djeca“ – reći će za svoju djecu možda veliki broj roditelja danas. Podražavanje modnih trendova i životnih stilova zvijezda popularne kulture nikada ranije nije na tako ubjedljiv način odražavalo društvo spektakla kojeg svjedočimo. Paradoks pomjeranja granica zrelosti pokazuje rijetko zabilježen divergentni tok – prijelaz u zrelo doba, označen preuzimanjem uloga odraslih i osamostaljivanjem od njihove podrške i pomoći, u 20. stoljeću se konstantno pomjerao ka

srednjim dvadesetim godinama života. Nasuprot ovom procesu, granica fizičke zrelosti, pod snažnim utjecajem promjene karaktera življenja i utjecaja masovne kulture, konstantno se pomjerala ka „dolje“.

Tim promjenama, konkretno u bh. društvu, aktivno su doprinosile i neke druge pojave koje, kao i drugdje u svijetu, svjedoče dramatične promjene karaktera življenja. Zavirimo li u zvanične podatke što ih nudi Zavod za statistiku Vlade BiH,¹¹ vidjet ćemo kako se u periodu od 1999. do 2004. godine konstantno smanjivao broj rođene djece, smanjivao broj sklopljenih brakova a povećavao broj razvoda, te se pomjerala prosječna dob kada mladi stupaju u brak: kod djevojaka sve više je primijetan trend ulaska u brak s prosječnih 26, a kod mladića sa 29 godina.

Danas gotovo da i ne postoji jasna razlika u preferiranju modnih stilova djevojčica i zrelih žena, dok je nekadašnja podešenost muzičkog izraza određenoj dobnoj grupaciji danas potpuno izbrisana. Takvo brisanje granica jednako je prisutno kako u pop-rock žanru tako i u turbo-folk izrazu.

Brojni televizijski sadržaji, nekada striktno generacijski podijeljeni, danas se bez ikakvih problema kandidiraju svim uzrastima, što izaziva potpuno stapanje publike. Za ovo zadnje,

¹¹ Radi usporedbe: <http://www.fzs.ba/>. Dostupno (21. 11. 2006.)

najeklatantniji primjer su latinoameričke sapunice, koje ravnopravno konzumiraju sedmogodišnje djevojčice kao i sedamdesetogodišnje žene. U borbu za širenje tržišta uključeni su stručnjaci brojnih društvenih znanosti, pa ne treba čuditi uspjeh u području psihološkog efekta kojeg ostvaruje moderna masovna industrija. Idealnotipska ličnost ovog doba nije u trendu ukoliko ne izgleda mladoliko (u slučaju osoba srednje i pozne dobi), dok se na drugoj strani, čini se, više ne doima popularnim ni izgledati suviše djetinjasto i infantilno, što kod najmlađe populacije izaziva neku vrstu hiperstimulacije u želji da se izgledom i ponašanjem što prije dosegne, opet, idealnotipski i marketinški propagirana zrelost.¹²

U Sjedinjenim Američkim Državama su stručnjaci za marketing, još 50-tih godina prošlog stoljeća, prepoznali važnost širenja tržišta i na najmlađe uzraste. No, tih godina ni najveći marketinški optimisti nisu mogli zamisliti da će 2006. godine taj dio tržišta vrijedjeti cijelih 51 milijardu potrošenih US dolara za osnovne životne potrebe, te dodatnih 170 milijardi US dolara utrošenih od teenagerskih džeparaca, poklona i potreba luksuza, kaže se u jednom internetskom članku.¹³

U istom internetskom članku, Diane Levin, profesorica na Wheelock College u Bostonu, upozorava i na razorni utjecaj savremenih igračaka kreiranih od strane ranije pomenutih marketinških stručnjaka. Nekadašnje pomagalo u nevinoj dječijoj igri postalo je samo sebi svrhom, pa je moguće prepoznati čitavu armiju agresivnih igračaka-modela, kao i otvorenih seksualnih simbola. Ova ekspertica za ljudski razvoj i rano djetinjstvo, u svojoj upravo objavljenoj knjizi pod provokativnim naslovom *"So Sexy So Soon: The Sexualization of Childhood"*, upravo upozorava na neke od pojava koje prate konzumiranje video igrice agresivnih sadržaja, nametanje lutkica tipa Bratz, ili napore organizacije pod nazivom *Campaign for a Commercial-Free Childhood* (Kampanja

¹² Autor ovog teksta se i sam uvjerio u novi trend u američkom društvu – sve je veći broj slučajeva da roditelji „časte“ svoju djecu povodom osamnaestog rođendana (kao neka nova vrsta inicijacije ulaska u zrelost i punoljetstvo) operacijama kod plastičnih hirurga. U Phoenixu, SAD, u kvartu Scottsdale, nalazi se najveća koncentracija privatnih klinika za plastične zahvate.

¹³ Vidjeti opširnije: Martha Irvine, *'Tweens' are fast becoming the new teens*, AP National Writer *Sat Nov 25, 6:46 PM ET*, http://news.yahoo.com/s/ap/20061125/ap_on_re_us/teen_tweens. Dostupno (28. 11. 2006.)

za dekomercijalizaciju djetinjstva) na prohibiranju distribucije nekih od pomenutih igračaka.¹⁴

Zanimljivu postmodernu interpretaciju jednog takvog simbola savremenog odrastanja naći ćemo kod Milene Dragičević-Šešić (1994.), na primjeru Barbike, lutke i igračke koja na možda najupečatljiviji način govori o uplitanju komercijalizirane masovne kulture i industrije u prostor djetinjstva i dječijeg odrastanja. Zamišljena kao idealnotipski oblikovano opredmećenje *savršene žene*, Barbika se uvukla u djetinjstvo miliona djevojčica predstavljajući, po prvi put, ne djevojčicu već odraslu ženu. Donoseći sa sobom društvenu i funkcionalnu dimenziju, Barbika je ostala simbol jedne osobe, zaogrnut brojnim modnim stilovima. Kao takva, ona će prerasti u svojevrsan fenomen, transformirajući se, a zapravo ostajući ista, preživjet će decenije raznih tržišnih iskušenja. Barbika će, tako, postati stalni takmac roditeljima u pokušaju da se dijete vidi u ogledalu djetinjstva a ne imaginarnih, u kult tijela i neprolazne mladosti, zaogrnutih (kvazi)kulturalnih medijatora. Da li je, dakle, Barbika jedna od najupečatljivijih slika „novog“ djetinjstva pomjerenih granica?

Slika druga - Virtualna socijalizacija

Razlika između bića koje se razvija u prirodi i bića koje se razvija u tehnologiji ili tehnologiziranoj prirodi možda ugrozi i sam pojam socijalizacije? Socijalizacija djeteta preusmjerena je i nivelirana na tehnologizaciju djeteta.

Pojam nesocijalizirane i socijalizirane osobe u vremenu nužne tehnološke pismenosti i sposobnosti vladanja elementarnim oblicima informatičke pismenosti mogao bi biti zamijenjen potrebom (p)otehnologiziranosti/težno-aficiranosti.

¹⁴ U okviru ove kampanje poseban uspjeh se vezuje za zabranu i povlačenje iz prodaje malih model-lutkica poznatog ženskog benda provokativnog naziva Pussycat Dolls.

Podruštvljavanje teče ka (p)otehnologiziranju. U takvom svijetu podruštvljavanje ili uvođenje u društvenu stvarnost može biti supstituirano učenjem simbola tehnološke stvarnosti. Takva vrsta „socijalizacije“ u virtualnom prostoru morat će poroditi i sasvim drukčije socijaliziranog čovjeka. Kako starosne granice između korisnika ovakve komunikacije postepeno nestaju, dešava se još jedan paradoks, u kojem procesi sve dubljeg ulaska u virtualnu subkulturu pokreću generacijski recipročan, a zapravo konvergirajući, proces, a to je da se publika stapa, kod djece uzrokujući pojavu ranog „sazrijevanja“, a kod starijih svojevrsan proces infantilizacije. Mlađi, podražavajući identitet starijih i primajući sadržaje za koje još nisu dovoljno socijalno kompetentni, doživljavaju svojevrsnu hiperstimulaciju, dok odrasli, posebno u slučajevima kada nisu sposobni suočiti se sa složenošću života, upadaju u zamku infantilne regresije.¹⁵

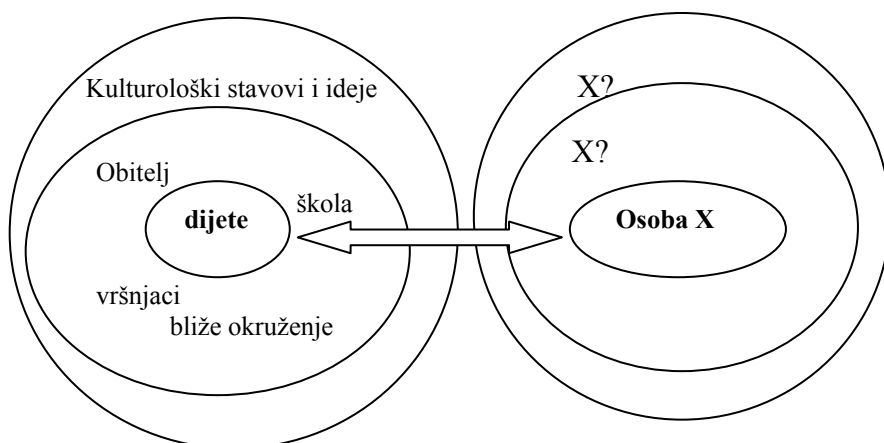
Komunikacija unutar virtualne subkulture ima svoja pravila i norme, koja se naslanjaju na osnovna obilježja svake subkulture: pripadati određenom generacijskom krugu zahtijeva identitet (dob, spol, nacija, cjelokupan background), koji otvara vrata tom subkulturalnom krugu, te zajednička interesiranja, komunikacijske kodove (vokabular, argo, čak i psovke) i slično. Kršenje ovih nepisanih normi ima za posljedicu rigidnu eliminaciju iz određene virtualne subkulture.¹⁶ Ukoliko se unutar takve subkulture uvedu devijantne pojave, kao što su sklonost asocijalnim oblicima ponašanja, preferiranje opojnih sredstava, pornografija, ili, čak, pedofilija, tada virtualna subkultura postaje *virtualnom kontrakulturom*. A takvih je, nažalost, ponajviše.

Nadalje, da li se u komunikaciji unutar virtualne subkulture može kategorički tvrditi da su djeca preizložena internetskom *chatu* zbilja socijalno izolirana? Sasvim je sigurno da se kroz internet-*chat* i dalje ostvaruje jedan specifičan oblik socijalizacije - dijete jeste fizički izolirano od vršnjaka kao jednog od agenasa socijalizacije, ali ono, također, komunicirajući unutar virtualne subkulture ostvaruje „tijesne“ veze s drugim osobama, pa bi se

¹⁵ O ova dva procesa, u kontekstu avangardizma i kiča, opširnije vidjeti: Ilić, M. (1983.), Sociologija kulture i umjetnosti, Naučna knjiga, Beograd.

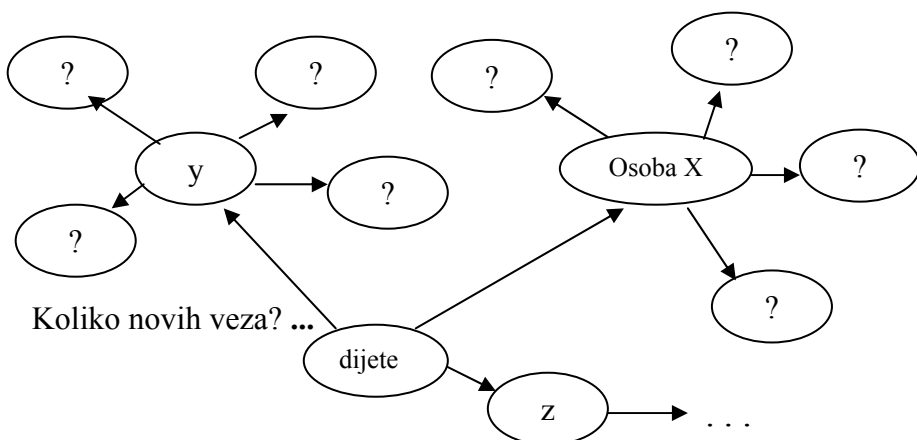
¹⁶ Vidjeti slikovit prikaz za „Virtual tips“ na: Center for Academic Computing, Virtual Socialization Skills, <http://ets.cac.psu.edu/projects/vtp/vtp1.html>, Dostupno: (16. 6. 2005.)

moglo početi govoriti i o svojevrsnom fenomenu virtualne socijalizacije (ili, pak, tehnologizacije?). Tako bi „stvarna“ socijalizacija podrazumijevala, kao oblik socijalnog učenja, već pomenuto ovladavanje ključnim životnim vještinama, poput kretanja, govora, čitanja, vođenja brige o sebi i razumijevanja svijeta i života koji ih okružuje. Ovaj oblik učenja se ostvaruje kroz interakciju sa drugim osobama, najčešće putem svjesnog djelovanja, ali, nerijetko, i neintencijalno. Ako su ključni faktori socijalizacije roditelji, vršnjaci i nastavnici, tada kao „prijenosnike“ i „provodnike“ društvenih shvatanja, vrijednosti i normi, prema recentnim studijama, sve više treba uvažavati ulogu medija. Pored agenasa socijalizacije, vrlo bitni su i izvori socijalizacije, a u njih se ubrajaju specifična kultura i subkultura iz kojih dijete potječe, ali i u čije je funkcioniranje uključeno. Ako „stvarna“ socijalizacija podrazumijeva navedene elemente, onda je sasvim sigurno da i virtualna socijalizacija ima svoje agense i izvore. Socijalni razvoj, već smo rekli, ostvaruje se kroz proces u kojem se kod djece podstiču vještine preuzimanja socijalnih uloga, razumijevanja različitih motiva i posljedica vlastitih postupaka, te shvatanje međuljudskih odnosa u zajednici. Nadalje, glavna obilježja dječijeg socijalnog razvoja uključuju sposobnost uviđanja osobne perspektive u odnosu na druge, donošenje moralnih prosudbi i demonstriranje osnovnih socijalnih vještina. Kroz interakciju sa članovima porodice, vršnjacima, školskim i širim socijalnim ambijentom, ali i pod snažnim utjecajem različitih medija, već do sedme godine života, svi navedeni faktori zajednički utječu na razvoj interpersonalnih vještina i socijalne kompetentnosti djeteta. Ako se kroz virtualnu komunikaciju preskaču cijeli stvarni krugovi i sistemi socijalne interakcije te ulazi u prostor nedefiniranih odnosa, tada i već pobrojani kvaliteti mogu biti dovedeni do krajnjih granica upitnosti.

Shema 2. *Komunikacija putem internet-chata i preskakanje jasno definiranih mreža socijalne interakcije*

Kao što, prema Banduri i Valtersu, roditeljski utjecaj postaje sve manje značajan u svijetu filmskih i televizijskih slika, modela i ostalih fantastičnih likova, tako i u virtualnoj stvarnosti, nadomak od roditelja, djeca mogu komunicirati i funkcionirati u potpuno odijeljenom svijetu novih uloga, nesigurnih identiteta i vrlo specifičnih argoa. Stvarni agensi socijalizacije, u tako složenom hipertekstualnom prostoru, supstituiraju se virtualnim, rezultirajući skokom djeteta u vrlo suspektan prostor izvora virtualne socijalizacije – vrlo specifičnu virtualnu subkulturu. Ukoliko se pođe od pretpostavke da su mračni kutovi ove internetske stvarnosti *sladši* i primamljiviji, zavodljiviji, pogotovo u fazama krize identiteta, tada ostaje otvorenim pitanje, koje će se vrijednosti i norme protežirati kroz ove izvore virtualne socijalizacije, te u kojoj će se virtualnoj subkulturi dijete pronaći, ostvariti, dakle, kome će se prikloniti i od koga će biti prihvaćeno.

Shema 3. *Pojednostavljeni prikaz razgranatih mreža virtualne interakcije u kojoj niko ne zna tačan identitet ostalih umreženih osoba*

Doima se istinitim da crne hronike dnevnih listova, koje potvrđuju i upozoravaju na opasnosti koje u sebi krije internet-chat, posebno u slučajevima pedofilije i drugih zloupotreba, upravo upućuju na prethodno elaborirani scenario ulaska u specifične virtualne subkulture, kao posljedice virtualne socijalizacije.

Istodobno, još interesantniji fenomen za eventualne istraživačke studije može biti i problem (sposobnosti) prijenosa doživljaja i iskustava virtualnog svijeta u stvarni. U izoliranim stvarnostima, s novim identitetima, virtualnim imenima i borbom između simulirane dubine prostora i uskraćene taktilnosti, uzgaja se sjeme novog razumijevanja vlastite ličnosti, odnosa prema sebi i svijetu kojem pripadamo. Sposobnost preuzimanja uloga poistovjećuje se (ne)izgubljenim životima virtualnih heroja, dostignutim skorovima prolivene virtualne krvi, osvojenim nivoima, ili opstajanjem u igri skrivenih identiteta. Fleksibilnost u razumijevanju pripadnosti zajednici porađa generaciju ljudi sklonih plitkim i površnim, neemotivnim vezama i u stvarnom životu. Ovakva plitkost može za posljedicu imati emocionalnu hladnoću, nekonstruktivan odnos prema stvarnosti i nedovoljno definiran koncept vlastite perspektive. Zapostavljenost osjećaja individualnosti, nepriznavanje na odgovornosti, neusvajanje normi, obaveza i prava, te površnost u građenju poželjnih socijalnih

odnosa, u direktnoj su vezi i sa razvojem svih područja emocionalne inteligencije.

Slika treća – Razvijanje potrošačkog mentaliteta

O pojmu represivne desublimacije prvi je govorio Herbert Marcuse (Vederil, 2005.). Sublimacija se najčešće tumači kao svojevrsan mehanizam odbrane, kojim se, posebno u zreloom dobu, različiti seksualni i agresivni nagoni nastoje preusmjeriti ka

društveno korisnim aktivnostima. Sublimacija se, tako, uključuje i u sve kreativne aktivnosti, što omogućava odlaganje udovoljavanju nagona, dok se nagonilana energija usmjerava ka dugoročnijim ciljevima. Odrastanje u kulturi neumjerene potrošnje i konzumiranje preko granica bazičnih i humanih potreba, nasuprot tome, djeluje protiv ove tendencije. Stvarajući

nepotrebne prohtjeve i želje, savremeno potrošačko društvo djecu, još od najranijih uzrasta, uvlači u prostor slobode bez reda¹⁷ (u konzumerskom smislu), stvarajući od njih savršeni tip potrošača.¹⁸

Doda li se ovom procesu i sve glasnije obrazovanje za dječija prava (u kojem izostaje riječ „obaveza“, što čitav proces obrazovanja za razumijevanje prava izbacuje iz prirodne ravnoteže), sasvim je prirodna pojava desublimacije, obilježene nagonom da se trenutna potreba mora zadovoljiti odmah i sada. Rečena desublimacija postaje represivnom, jer se tek takvim zadovoljenjem potrebe osigurava smirenost i prividni spokoj. Roditelji su sve više

¹⁷ O principu slobode i odgovornosti vidjeti opširnije: Slatina, M. (2005.), *Od individue do ličnosti*, Zenica, Dom štampe, str. 290.

¹⁸ Beskrajna prostranstva interneta namijenjena najmlađem uzrastu tek su dio slike izmijenjene etnografije djetinjstva. Reklame, on-line igre i prodaja igraćaka koja imaju svoju funkcionalnu ulogu, u najvećem broju slučajeva potiču gore objašnjene procese (slika preuzeta sa jednog sličnog portala: Giant Three-Story Wooden Dollhouse, <http://shopping.yahoo.com/p/Giant%20Three-Story%20Wooden%20Dollhouse> (Dostupno: 8. 11. 2007.)

zaposleni oko ispunjavanja potreba koje nameće konzumerski mentalitet, a sve manje prirodnim potrebama djece.

Analize historije položaja djeteta i razumijevanja djetinjstva nedvojbeno potvrđuju činjenicu da kako dublje idemo ka prošlosti ti se pojmovi čine tamnijim i maglovitijim. Prema Vederilu (2005.), srednjevjekovno dijete nije ni postojalo, a pojam djetinjstva bio je marginalan sve do modernog doba. Prema Konu (1991), uprkos dramatičnim promjenama koje su obilježavale sve ranije epohe u odnosima između odraslih i djece, moguće je zapaziti neke zakonitosti koje se, prije svega, odnose na fenomene evolucije uzajamnih odnosa između roditelja i djece, generacijski pritisak – potreba odraslog da se vrati na ranije etape svog razvoja i djece da ostvare kontakt s odraslima, te da što se više ide u prošlost sve su manje efikasni načini rješavanja potreba djece.

No, šta imamo danas?

Uvažavajući mišljenje brojnih autora, poput Chaneya (2003.), Lacroixa (2001.), Dollota (2000.), te već pomenutog Vederila (2005.), koji se bave fenomenom utjecaja masovne kulture i potrošačkog mentaliteta na „porađanje“ novog čovjeka, ukidanjem granica između generacija roditelja i djece, te otvaranjem prostora djetinjstva za nezapamćeno divljanje industrije zabave usmjerene ka najmlađim naraštajima, ponovo se počeo brisati pojam „djeteta kao djeteta“. Rob Vederil ide čak i dalje, tvrdeći kako riječ *dijete* ne znači ništa ako ne stoji u odnosu sa riječju *roditelj*. Prema ovom autoru, savremenom društvu prijeti potpuna pošast čije je tek predvorje otvaranje brojnih pitanja o etičnosti eutanazije, zahtjevima pedofila za spuštanje dobnih granica i nesmetanog seksualnog odnosa sa mlađim naraštajima, a sa takvim pitanjima nismo daleko ni od problematiziranja samog incesta. I, kao što reče prethodno citirani Kon (1991): „*Kultura se začinje zabranom incesta – kroz uski lijevak djetinjstva transgeneracijski se prenose vrijednosti i norme – čim dođe do promjene u doživljavanju djece, iščezavaju u vezi s tim i dotadašnje karakteristike kulture.*“

LITERATURA

Bengston, V. L. et al (2005.), *How Families Still Matter: A Longitudinal Study of Youth in Two Generations*. In: Skolnick, A. S., Skolnick, J. H. (13th Ed.) (2005.), *Family in Transition*, Boston, Pearson Education, Inc.

- Chaney, D. (2003.), *Životni stilovi*, Beograd, Clio.
- Dragičević-Šešić, M. (1994.), *Neofolk kultura*, Novi Sad, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Dollot, L. (2000.), *Individualna i masovna kultura*, Beograd, Clio.
- Gordon, T. (1997.), *Umeće roditeljstva - Kako podizati odgovornu decu*, Beograd, Kreativni centar.
- Greenspan, S. I. (1995.), *The Challenging Child*, Cambridge, Perseus Books.
- Hoffman, D. M. (2007.), *Ideologija djetinjstva u Sjedinjenim Državama: komparativno kulturološko gledište*, U: Bray, M. (2007.), *Komparativna edukacija*, Sarajevo, Connectum.
- Ilić, M. (1983.), *Sociologija kulture i umjetnosti*. Naučna knjiga, Beograd.
- Jones, S.G. (Ed.) (1997). *Virtual Culture*, London, SAGE Publications Ltd.
- Kon, I. S. (1991.), *Dete i kultura*, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Lacroix, M. (2001.), *New age – ideologija novog doba*, Beograd, Clio.
- Le Grand, L. (1995.), *Moralna izobrazba danas*, Zagreb, Educa.
- Neil, A. (1998.), *Slobodna deca Samerhila*, Beograd, BIGZ.
- Pašalić-Kreso, A. (2004.), *Koordinate obiteljskog odgoja*, Sarajevo, Jež.
- Slatina, M. (2005.), *Od individue do ličnosti – uvođenje u teoriju konfluentnog obrazovanja*, Zenica, Dom štampe.
- Vederil, R. (2005.), *Kolaps kulture*, Beograd, Clio.
- Wall, R. (2001.), *The Transformation of the European Family Across the Centuries*, In: Wall, R., Harevem T. K., Ehmer, J. (2001.), *Family History Revisited*, Newark, University of Delaware Press.

Internet izvori:

- Center for Academic Computing, Virtual Socialization Skills.
<http://ets.cac.psu.edu/projects/vtp/vtp1.html>. Dostupno: (16. 6. 2005.)
- Giant Three-Story Wooden Dollhouse,
<http://shopping.yahoo.com/p:Giant%20Three-Story%20Wooden%20Dollhouse> Dostupno: (8. 11. 2007.)

Martha Irvine, *'Tweens' are fast becoming the new teens*, AP
National Writer *Sat Nov 25, 6:46 PM ET*,
http://news.yahoo.com/s/ap/20061125/ap_on_re_us/teen_tweens.

Dostupno: (28. 11. 2006.)

Zavod za statistiku Vlade BiH. <http://www.fzs.ba/>. Dostupno: (21. 11. 2006.)

ABSTRACT

Socialization, as a way of the social learning, implies mastering of the key life skills such as moving, speaking, reading, looking after ourselves and understanding the world and the life around. Social development is being realized through the process that encourages children's skills of taking social roles, understanding of different motives and consequences of their own actions, as well as understanding of the inter-human relationships in the community. Furthermore, the main characteristics of social development include the ability of realizing a personal perspective in relation to the others, making moral judgments and the demonstration of the basic social skills. In the time of the populist requirements and fragmented, non-linear reality in which everything has been subjected to deconstruction and indetermination, it is necessary to understand the essence of childhood ethnography/ideology as well as socialization in the family (and along with this the transfer of the norms and values) in a slightly different context. This context clearly separates the categories applicable to the graphic age from the categories of the modern, visual age. Considering the changed definitions of a parenting, child-rearing, nurturance, and family relationships in a whole, the key notions of the new age and the modern family unquestionably offer the new definitions of childhood ethnography/ideology. This is due to the fact that the childhood of the present times could be hardly and on rare occasions rescued from the drowning in a decanted, hyper textual reality, consumer's mentality, and divergent streams in realizing of the age of maturity. Did the traditional definition of childhood disappear?